

Paweł GRATA¹

ZMIERZCH KONCEPCJI SOCJALISTYCZNEGO ROLNICTWA W POLSCE NA PRZYKŁADZIE POLITYKI ROLNEJ W WOJEWÓDZTWIE RZESZOWSKIM W LATACH 1975–1989

Celem artykułu jest prezentacja założeń, celów, instrumentów i efektów polityki rolnej prowadzonej w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989 oraz wskazanie podstawowych tendencji w niej występujących. W ostatnim piętnastoleciu istnienia Polski Ludowej polityka rolna przechodziła zasadnicze zmiany. W II połowie lat siedemdziesiątych stała pod znakiem kontynuacji ekspansji inwestycyjnej i silnego rozwoju sektora uspołecznionego w rolnictwie. Podczas kryzysu w latach osiemdziesiątych nastąpiły częściowa reorientacja prowadzonej wobec rolnictwa polityki, zanik odniesień ideologicznych oraz zwrot ku pragmatyzmowi. Ewolucję polityki rolnej można zobrazować na przykładzie województwa rzeszowskiego, w którym wyraźnie widoczne były wszystkie wady polskiego rolnictwa. Mimo że w rolnictwie województwa dominowały gospodarstwa indywidualne, w całym omawianym okresie polityka rolna była nastawiona na wsparcie podmiotów uspołecznionych. W efekcie prowadzonej w II połowie lat siedemdziesiątych polityki inwestycyjnej jego stan posiadania zwiększył się w województwie aż 3,5-krotnie i sięgnął w 1980 roku poziomu 8,3% (w 1975 r. udział ten wynosił zaledwie 2,3%). Zmiany dokonujące się w latach osiemdziesiątych przyniosły wprawdzie pewien wzrost nakładów na rolnictwo indywidualne i nieznaczny spadek udziału sektora uspołecznionego w strukturze posiadania ziemi, nie spowodowały jednak widocznej reorientacji priorytetów polityki rolnej, a skutkiem ich praktycznej realizacji pozostawała niezmiennie niska efektywność rolnictwa w województwie stanowiąca kolejny dowód na niewydolność systemu gospodarki socjalistycznej.

Słowa kluczowe: polityka rolna, rolnictwo, gospodarka socjalistyczna, województwo rzeszowskie, kryzys gospodarczy.

1. WSTĘP

Polityka rolna przechodziła w ostatnim piętnastoleciu istnienia Polski Ludowej zasadnicze zmiany: od szczytu ekspansji inwestycyjnej i silnego nacisku na rozwój tzw. sektora uspołecznionego w II połowie lat siedemdziesiątych, przez załamanie produkcji i związane z nim częściowe przeorientowanie polityki wobec rolnictwa w latach osiemdziesiątych. Wszystkie zjawiska obecne w polityce rolnej państwa dostrzegane były również na poziomie województw powstałych w wyniku wprowadzonego w połowie 1975 r. nowego podziału administracyjnego państwa, a ich analiza w skali mikro może

¹ Dr hab. Paweł Grata, prof. UR, Instytut Historii, Wydział Socjologiczno-Historyczny, Uniwersytet Rzeszowski, Al. T. Rejtana 16C, 35–959 Rzeszów, e-mail: pgrata@wp.pl

pozwolić na wyraźniejsze wskazanie podstawowych procesów zachodzących w polskim rolnictwie w latach 1975–1989².

Przykład województwa rzeszowskiego może być tym bardziej znamieny w kontekście jego dość specyficznej, a zarazem bardzo tradycyjnej struktury gospodarczej. Mimo intensywnego rozwoju przemysłu rolnictwo wciąż pozostawało bowiem drugim, co najmniej równorzędnym filarem gospodarczym województwa, które nadal, przynajmniej częściowo, utrzymywało charakter rolniczo-przemysłowy. Grunty rolne obejmowały w całym omawianym okresie około 2/3 powierzchni województwa (przeciętnie w kraju było to 61,5% w 1975 r. oraz niespełna 60% w 1989), a tradycyjnie już rozdrobnione rolnictwo opierało swoje znaczenie w strukturze gospodarki województwa rzeszowskiego na wciąż utrzymującej się, mimo postępującej urbanizacji, przewadze liczebnej ludności wiejskiej, obejmującej od blisko 70% ludności województwa w roku 1975 do niespełna 60% w 1989 (w skali kraju udział ten wynosił odpowiednio 44% oraz 38%). Fakt ten, w połączeniu z istnieniem około stu tysięcy z reguły niewielkich indywidualnych gospodarstw rolnych, decydował o przewadze rolnictwa w strukturze zatrudnienia. Zajmowało się nim jeszcze w II połowie lat osiemdziesiątych blisko 40% ogółu zatrudnionych w gospodarce województwa, czyli około 140 tys. osób. Zbiorowość tę uzupełniało około 50 tys. tzw. chłoporobotników, w statystykach figurujących jako zatrudnieni w przemyśle, *de facto* zaś będących dwuzawodowcami, którzy w czasie wolnym od pracy w zakładach przemysłowych zajmowali się także rolnictwem (w połowie lat siedemdziesiątych stanowili 1/3 zatrudnionych w gospodarce społecznej województwa)³.

W związku ze wskazanymi uwarunkowaniami warto przyrzeć się bliżej polityce rolnej prowadzonej w województwie w ostatnim piętnastolecu Polski Ludowej. Prezentacja założeń, celów, instrumentów i efektów prowadzonej wobec rolnictwa polityki może pozwolić na uchwycenie najistotniejszych zjawisk występujących w schyłkowym okresie eksperymentu z realnym socjalizmem, którego nieodłącznym wszak elementem miało być „socjalistyczne” rolnictwo. Analiza tego typu może być szczególnie wartościowa nie tylko w kontekście utrzymywania się nienowoczesnej, ale wciąż opartej na własności prywatnej struktury rolnictwa w województwie, ale także ze względu na zmieniające się priorytety w polityce ekonomicznej państwa wobec tego sektora w tym niezbyt długim czasie.

W latach 1975–1989 można wyróżnić dwa zasadnicze okresy wyraźnie wyodrębniające się w polityce rolnej władz. W pierwszym, trwającym do ujawnienia się

² Na temat ewolucji polityki państwa wobec rolnictwa w latach 1975–1989 zob. np. I. Kostrowicka, *Rolnictwo*, [w:] *Historia gospodarcza Polski (1939–1989)*, red. J. Kaliński, Warszawa 1996, s. 133–139.

³ Archiwum Państwowe w Rzeszowie (dalej cyt.: APR), Wojewódzka Rada Narodowa w Rzeszowie 1973–1990 (dalej cyt.: WRN), sygn. 129, *Protokoły z posiedzeń Prezydium WRN 1977*, k. 328; sygn. 135; *Protokoły z posiedzeń Prezydium WRN 1980*, k. 43; sygn. 211; *Komisja Rozwoju Społeczno-Gospodarczego i Gospodarki Finansowej WRN 1988*, bk.; *Dochód narodowy Polski według województw w 1986 r.*, Warszawa 1989, s. 42–43; *Podstawowe dane statystyczne według miast i gmin za 1985 r.*, Rzeszów 1986, s. 35–36; *Rocznik Statystyczny GUS* (dalej cyt.: RS) 1996, s. LXII–LXIII; *Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego* (dalej cyt.: RSWR) 1980, s. 30–31, 147; 1990, s. 169, 258; 1993, s. 26–27; 170; 1996, s. 44–45; edwi, *Przedstawiamy województwa: Rzeszowskie*, „Nowiny” 1975/131, s. 2; obliczenia własne; oprócz osób pracujących w rolnictwie indywidualnym produkcja rolna absorbowała także od kilku do kilkunastu tysięcy osób zatrudnionych w rolnictwie społecznym.

skutków strukturalnego kryzysu w gospodarce, charakteryzowała się ona wciąż dosyć dużym jeszcze naciskiem na kontynuację socjalistycznych przemian w gospodarce rolnej. Okres drugi, obejmujący praktycznie całą dekadę lat osiemdziesiątych, przyniósł natomiast zanik odniesień ideologicznych w polityce rolnej i większy niż w poprzednich latach zwrot ku pragmatyzmowi, nadal jednak polityka ta obciążona była wciąż obecnymi w niej ograniczeniami systemowymi.

2. POLITYKA ROLNA WŁADZ WOJEWÓDZTWA W II POŁOWIE LAT SIEDZEMDZIESIĄTYCH

Z reformą administracyjną i pojawieniem się na administracyjnej mapie Polski 49 nowych województw, w tym województwa rzeszowskiego, zbiegły się w czasie narastające problemy z zaopatrzeniem w żywność. Najbardziej widomymi symbolami tych trudności stały się nieudana podwyżka cen zapowiedziana pod koniec czerwca 1976 r. przez premiera Piotra Jaroszewicza oraz wprowadzenie kartek na cukier w sierpniu tego roku. Skala problemów była na tyle rozległa, że wymagała podjęcia przez władze zaplanowanych działań mających na celu trwały wzrost wytwórczości rolnej, zwłaszcza tej kierowanej na rynek. Mimo że wyraźnie zauważalny był w związku z tym w polityce rolnej całego omawianego okresu priorytet zaopatrzenia rynku, pozostawały w niej również widoczne wpływy ideologiczne, przejawiające się zarówno w warstwie deklaracyjno-programowej, jak i w strukturze przeznaczanych na rolnictwo nakładów⁴.

Było to zresztą zjawisko bardzo symptomatyczne dla polityki rolnej w Polsce w latach siedemdziesiątych. Dekada Gierka przyniosła wprawdzie znaczącą poprawę warunków funkcjonowania i rozwoju gospodarstw indywidualnych (zniesienie dostaw obowiązkowych, umożliwienie powiększania gospodarstw, zwiększenie dostępu do środków produkcji rolnej oraz materiałów budowlanych, objęcie wsi publiczną służbą zdrowia), jednak wciąż wyraźne były preferencje dla sektora uspołecznionego. Mimo że obejmował on na początku lat siedemdziesiątych zaledwie nieco ponad 16% użytków rolnych, to wyraźnie dominował w absorpcji środków inwestycyjnych, a wiele z podejmowanych przez władze działań na rzecz słusznej skądinąd przebudowy struktury obszarowej gospodarstw nakierowane było właśnie na zwiększanie udziału sektora uspołecznionego w polskim rolnictwie. Wystarczy stwierdzić, że w kraju skutkiem prowadzonych działań stało się zwiększenie do 1978 r. jego partycypacji w użytkowaniu gruntów rolnych do poziomu 24%, a dokonujący się przepływ ziemi między gospodarką chłopską a uspołeczną uznawany był za najważniejszy, choć już nie jedyny, fundament postępów w socjalizacji rolnictwa⁵.

Druga połowa lat siedemdziesiątych to kontynuacja procesów zainicjowanych w pierwszych latach dekady, chociaż wspomniane trudności rynkowe i dążenie do szybkiego wzrostu produkcji przyniosły również pewne pozytywne zmiany w podejściu do sektora prywatnego widoczne zarówno w skali całego kraju, jak i w polityce rolnej

⁴ Na temat trudności zaopatrzeniowych drugiej połowy lat siedemdziesiątych zob. np. A. Friszke, *Polska Gierka*, Warszawa 1995, s. 63–65, 87–89; W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1945–1980*, Warszawa 2003, s. 698–699, 718–719.

⁵ „Mały Rocznik Statystyczny” 1971, s. 156; J. Kaliński, *Gospodarka w PRL*, Warszawa 2012, s. 67; *Polityka rolna i kluczowe problemy rozwoju rolnictwa*, Warszawa 1979, s. 11–13; A. Woś, *Rolnictwo i wyżywienie kraju [w:] 35 lat gospodarki Polski Ludowej*, red. K. Secomski, Warszawa 1979, s. 164–165; obliczenia własne.

władz województwa rzeszowskiego. Z założenia polityka ta była nastawiona na uzyskanie odpowiednich wzrostów produkcji (zwłaszcza zwierzęcej) oraz jej towarowości, a środkami do realizacji tak postawionych celów miały być: poprawa nawożenia, większy dostęp do środków produkcji, wsparcie dla gospodarstw prywatnych produkujących na rynek oraz rozwój sektora uspołecznionego jako z natury bardziej towarowego niż niewielkie w swej masie gospodarstwa chłopskie. W kontekście celów – można je nazwać – doraźnych była zauważalna, związana z pogarszaniem się sytuacji zaopatrzeniowej na rynku mięsnym, dominacja zadań w zakresie hodowli, chociaż uwzględniono w niej – jak napisano w protokole z odbytego w styczniu 1976 r. posiedzenia Komisji Rozwoju Gospodarczego i Zagospodarowania Przestrzennego Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie – „racjonalność żywienia i chowu zwierząt”, opartego na własnych zasobach paszowych⁶.

Z punktu widzenia analizy polityki rolnej omawianego okresu znacznie istotniejsze wydają się jednak zakrojone na szeroką skalę działania systemowe, które miały doprowadzić do osiągnięcia odpowiednich poziomów produkcji towarowej, a niejako przy okazji przyczynić się do realizacji założeń politycznych. Bardzo wyraźnie widoczne były wśród nich dwie płaszczyzny podejmowanych starań. Pierwsza została ukierunkowana na zwiększanie za pomocą wykorzystywanych bodźców ekonomicznych towarowości gospodarstw indywidualnych, druga wprost nastawiona była na sukcesywne poszerzanie zasięgu wpływów sektora uspołecznionego. Co istotne, obie te drogi, stanowiąc równoległe procesy w ramach przebudowy rolnictwa, miały w zamierzeniu propagujących je przedstawiciele władz w pewnym momencie spotkać się, prowadząc zarówno do wzrostu produkcji towarowej, jak i postępów w zakresie socjalizacji rolnictwa⁷.

W przypadku działań na rzecz wzrostu towarowości gospodarstw prywatnych punktem wyjścia stała się w omawianym okresie Uchwała Rady Ministrów z 16 stycznia 1976 r. w sprawie rozwoju zespołów rolników, specjalizacji i kooperacji w rolnictwie. Zakładała ona przyznanie przez państwo korzystnych warunków wsparcia finansowego, inwestycyjnego, materiałowego i świadczenia usług objętych nim podmiotów. Wykonując uchwałę, władze województwa rzeszowskiego podjęły „skoordynowane i kompleksowe” działania w zakresie organizacji gospodarstw specjalistycznych, zespołów rolników i kooperacji produkcyjnej. W ich ramach przeprowadzono („służba rolna przy udziale aktywu”) rozmowy ze wszystkimi (*sic!*) rolnikami posiadającymi ponad 4 ha ziemi, mające ich zachęcić do uzyskania statusu gospodarstwa specjalistycznego bądź wejścia do zespołów rolników. Gospodarstwa takie miały zostać objęte opieką instruktorów gminnej służby rolnej lub Wojewódzkiego Ośrodka Postępu Rolniczego (WOPR), a spółdzielnie samopomocy chłopskiej, spółdzielnie kółek rolniczych oraz banki spółdzielcze zostały zobowiązane do wsparcia tych z założenia nastawionych na produkcję towarową gospodarstw dostawami środków produkcji, usług i kredytów⁸.

W opracowanym w marcu 1978 r. „Programie rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w województwie rzeszowskim do 1980 roku” nie tylko założono, że do końca dekady liczba gospodarstw specjalistycznych wzrośnie do 3,5 tys., liczba zespołów

⁶ APR, WRN, sygn. 199, *Komisja Rozwoju Gospodarczego i Zagospodarowania Przestrzennego WRN 1976*, k. 10–12; sygn. 201, *Komisja Rozwoju Gospodarczego i Zagospodarowania Przestrzennego WRN 1978*, k. 29.

⁷ A. Woś, *Rolnictwo...*, s. 164.

⁸ APR, WRN, sygn. 132, *Protokoły z posiedzeń Prezydium WRN 1978*, k. 605-606.

chłopskich zaś do 500 (większość miała się koncentrować na hodowli), ale również zadeklarowano poważne wsparcie dla rozwoju tych podmiotów. Oprócz bowiem „pełnych przydziałów” materiałów budowlanych, kredytów inwestycyjnych i obrotowych oraz odpowiednich dostaw nawozów sztucznych, nasion, pasz i przydziałów ciągników i maszyn rolniczych władze miały stwarzać gospodarstwom specjalistycznym i zespołom chłopskim „warunki do powiększania obszaru użytków rolnych w granicach 15 ha”, co w kontekście chociażby doświadczeń poprzednich dziesięcioleci można by uznać za deklarację wręcz rewolucyjną. W efekcie prowadzonych działań do końca 1979 r. powstało w województwie 2,8 tys. gospodarstw specjalistycznych oraz 230 zespołów chłopskich, które łącznie objęły 18 tys. gruntów, czyli około 6% ogółu całości gruntów rolnych (mniejsza popularność zespołów rolników wynikała zarówno z wykluczenia w 1976 r. możliwości ich tworzenia przez dwuzawodowców, jak i podkreślonej przez władze niechęci chłopów do wspólnego gospodarowania)⁹.

W zasadniczym dla polityki rolnej województwa dokumencie programowym z 1978 r. zakładano równocześnie systematyczny wzrost udziału w posiadaniu ziemi i produkcji rolnej podmiotów zaliczanych do sektora uspołecznionego, czyli spółdzielni kółek rolniczych (SKR), rolniczych spółdzielni produkcyjnych (RSP) oraz państwowych gospodarstw rolnych (PGR). Mimo składanych w marcu 1978 r. przez wicepremiera i członka Biura Politycznego KC PZPR, Józefa Tejchmę, obecnego na wspólnym posiedzeniu Komitetu Wojewódzkiego PZPR oraz Wojewódzkiego Komitetu Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL), zapewnień o równym traktowaniu wszystkich sektorów w rolnictwie, celem przyjętych założeń miała być stopniowa rozbudowa zakresu oddziaływania rolnictwa uspołecznionego. Do 1980 r. miało ono bowiem zwiększyć areał użytkowanej ziemi do około 50 tys. ha i obejmować aż 17% użytków rolnych w województwie, co w porównaniu z tym, że w roku 1975 udział ten wynosił zaledwie 2,3% (6,9 tys. ha), musiało wprost wskazywać na pożądaną kierunek przekształceń struktury rolnej województwa. Szczególnego wsparcia doczekały się ponownie w połowie lat siedemdziesiątych rolnicze spółdzielnie produkcyjne, które na podstawie wydawanych w tym okresie przepisów mogły liczyć na dotacje na przejmowanie zagospodarowanej ziemi, zakup sprzętu i inwestycje budowlane, preferencyjne i umarzalne w dużym stopniu kredyty, a nawet dopłaty do produkcji, członków spółdzielni zaś (podobnie jak członków SKR) objęto w marcu 1976 r. ubezpieczeniem społecznym (do okresu ubezpieczenia członkom zaliczano również wcześniejszą pracę we własnym gospodarstwie)¹⁰.

Taki sposób postawienia sprawy ewolucji sektora uspołecznionego w rolnictwie nie był w tym okresie niczym nowym w kontekście podejmowanych u progu lat siedemdziesiątych uchwał Biura Politycznego Komitetu Centralnego PZPR oraz Prezydium Naczelnego Komitetu ZSL. Na gruncie lokalnym już na początku roku 1977

⁹ Ibidem, k. 606-609; *Program rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w województwie rzeszowskim do 1980 roku* [w:] *Zadania rolnictwa i gospodarki żywnościowej województwa rzeszowskiego do 1980 roku*, Rzeszów 1978, s. 49-50.

¹⁰ Ibidem, s. 50; *Wystąpienie członka Biura Politycznego KC PZPR wiceprezesa Rady Ministrów tow. Józefa Tejchmy* [w:] *Zadania rolnictwa...*, s. 32-33; K. S., *Udogodnienia dla gospodarstw zespołowych*, „Nowiny” 1976/114, s. 4; nt. struktury użytkowania ziemi w województwie rzeszowskim, zob. P. Grata, *Przemiany w rolnictwie województwa rzeszowskiego w latach 1975-1989* [w:] *Szkice z dziejów Polski południowo-wschodniej i Europy XIX i XX wieku*, red. A. Bonusiak, E. Czop, J. Kuzicki, Przemysł 2005, s. 179.

Komisja Produkcji Rolnej WRN uznała, że „aby wykonać plan w rolnictwie należy bezwzględnie umacniać gospodarkę uspołecznioną przez doinwestowanie oraz wyposażenie w niezbędne maszyny i urządzenia”. I tak też w praktyce się działo, o czym najlepiej świadczyć mogły zarówno formułowane plany w zakresie przejmowania ziemi i dominacji w absorpcji środków inwestycyjnych właśnie gospodarstw uspołecznionych, jak i prowadzone w tej mierze działania praktyczne. W roku 1976 na 4,1 tys. ha rozdysponowanych przez Państwowy Fundusz Ziemi gruntów aż 3,5 tys. ha (85%) otrzymały właśnie jednostki sektora uspołecznionego, a niewiele lepiej, z punktu widzenia dominujących w strukturze posiadania ziemi gospodarstw indywidualnych, przedstawiał się sposób dystrybucji nawozów sztucznych, pasz przemysłowych (otrzymały one zaledwie nieco ponad połowę ogółu przydziału) oraz środków inwestycyjnych. Na przykład w ramach budżetu na 1977 r. Wydział Rolnictwa Urzędu Wojewódzkiego na szeroko rozumiane inwestycje rolne (melioracja, elektryfikacja, zaopatrzenie w wodę, działalność WOPR, budownictwo w szkołach rolniczych) otrzymał 187 mln zł, podczas gdy na rozwój podmiotów sektora uspołecznionego przeznaczono w tym czasie 560 mln zł, czyli trzykrotnie więcej (spółdzielnie kółek rolniczych miały otrzymać najwięcej, bo 400 mln zł, rolnicze spółdzielnie produkcyjne 100 mln zł, a państwowe gospodarstwa rolne 60 mln)¹¹.

Dowodem na silnie obecną w polityce rolnej drugiej połowy lat siedemdziesiątych tendencję do wspierania rozwoju sektora uspołecznionego były zmiany zachodzące w strukturze wydatków inwestycyjnych kierowanych do rolnictwa. W połowie dekady do sektora uspołecznionego trafiało bowiem około 45% nakładów inwestycyjnych, co już wtedy, w kontekście jego udziału w strukturze posiadania ziemi i wytwórczości rolnej (dawał bowiem zaledwie kilkanaście procent produkcji towarowej) było wartością nieproporcjonalnie wysoką. Tymczasem zainicjowane w II połowie lat siedemdziesiątych przyspieszenie inwestycyjne przyniosło wzrost udziału tego sektora w wykorzystywaniu pozostających na potrzeby rolnictwa środków do poziomu aż 2/3, co ostatecznie musiało potwierdzić tezę o skrajnie nierównoprawnym, mimo deklaracji, traktowaniu różnych sektorów własnościowych w polityce rolnej państwa i władz lokalnych¹².

Dowodził jej także kierunek zmian zachodzących w tym okresie w rolnictwie województwa. Do końca dekady nie udało się wprawdzie osiągnąć zakładanych celów w kontekście przebudowy struktury posiadania ziemi, a do uzyskania planowanych wskaźników wciąż było jeszcze daleko, jednak efekty były wyraźnie widoczne. W 1979 r. sektor uspołeczniony obejmował już 22,1 tys. ha ziemi, w kolejnym roku zaś wartość ta wzrosła do 24,4 tys. ha. Oznaczało to, że w porównaniu z 1975 r. w gospodarce uspołecznionej nastąpił ponad 3,5-krotny wzrost areалу użytków rolnych, a jej udział w strukturze posiadania ziemi w województwie zwiększył się w ciągu pięciu lat istnienia województwa z 2,3% do 8,3%¹³.

¹¹ APR, WRN, sygn. 129, *Protokoły...*, k. 320; sygn. 200, *Komisja Rozwoju Gospodarczego i Zagospodarowania Przestrzennego WRN 1977*, k. 9–11; *Polityka rolna...*, s. 17–18; wydatki na rolnictwo stanowiły generalnie stosunkowo niewielki odsetek wszystkich nakładów w kontekście jego znaczenia w życiu gospodarczym województwa (15,7% w 1975 r. oraz 17,1% w 1980), zob. P. Grata, *Podstawowe priorytety polityki gospodarczej władz województwa rzeszowskiego w latach 1975–1989*, „Polityka i Społeczeństwo” 2006/3, s. 31.

¹² RSWR 1980, s. 164; 1984, s. 190–192; 1990, s. 213; obliczenia własne.

¹³ RSWR 1980, s. 200–201; P. Grata, *Przemiany w rolnictwie...*, s. 179.

Szczególnie widoczny był wzrost stanu posiadania dwóch form rolnictwa uspołecznionego, czyli rolniczych spółdzielni produkcyjnych oraz należących do spółdzielni kółek rolniczych zespołowych gospodarstw rolnych. W wypadku pierwszej z kategorii władze województwa sukcesywnie dążyły do realizacji wyznaczonego na początku 1978 r. przez wojewodę rzeszowskiego Bolesława Reka celu, by „w każdej gminie w najbliższym czasie została zorganizowana co najmniej jedna rolnicza spółdzielnia produkcyjna”. W końcu roku 1976 liczba spółdzielni, których rok wcześniej było tylko 9, osiągnęła 20, w następnym roku przekroczyła 30, wiosną 1980 r. zaś było ich już 46. Wraz z tak szybkim wzrostem liczby spółdzielni zwiększał się również areal użytkowanych przez nie gruntów. W ciągu pierwszych pięciu lat istnienia województwa wzrósł on siedmiokrotnie (z 1,1 tys. ha w 1975 r. do 7,7 tys. w I połowie 1980 r.), a tylko w latach 1978–1980 nastąpiło podwojenie tej powierzchni. Co znamienne, spółdzielnie obejmowały nie tylko ziemie wstępujących do nich rolników, ale swój stan posiadania rozwijały także w oparciu na gruntach przekazywanych z zasobów Państwowego Funduszu Ziemi (PFZ)¹⁴.

W jeszcze większym stopniu zwiększył się w tym czasie, na podstawie gruntów pochodzących z PFZ, areal organizowanych przy SKR i nastawionych na towarową produkcję mięsną zespołowych gospodarstw rolnych (ZGR). W roku 1975 spółdzielnie kółek rolniczych posiadały bowiem zaledwie 919 ha użytków rolnych, do końca 1979 r. było to już 8,9 tys. ha, wiosną 1980 r. zaś gospodarowały na obszarze 9,5 tys. ha, co wciąż było uznawane jednak za areal zbyt skromny w stosunku do rozmiarów prowadzonej w ZGR hodowli. Zdecydowanie najwolniej przyrastał w II połowie lat siedemdziesiątych obszar użytków rolnych znajdujących się w użytkowaniu państwowych gospodarstw rolnych. Ich zasób ziemi zwiększył się bowiem z 4 tys. ha w 1975 r. do 6,4 tys. w 1980 r., czyli tylko o nieco ponad połowę. Jak się jednak miało okazać, to właśnie oparte na najstabilniejszych podstawach działania PGR-y miały najlepszym stanie przetrwać okres załamania w rolnictwie¹⁵.

Mimo znaczących środków przeznaczanych na ekspansję sektora uspołecznionego w rolnictwie i jego rozwoju organizacyjnego trudno mówić o pozytywnych efektach zachodzących procesów. Zarówno ZGR, jak i RSP uzyskiwały przeciętne plony niższe od osiągniętych w niedoinwestowanych i z założenia drobnych gospodarstwach indywidualnych (znacznie korzystniej od nich wypadały jedynie państwowe gospodarstwa rolne). Niewiele lepiej było w kontekście produkcji towarowej, gdyż w wymiarze wartościowym sektor prywatny w końcu lat siedemdziesiątych obejmował aż 87% wartości skupu produktów rolnych, a w wyrażnie większym stopniu sektor uspołeczniony uczestniczył w tym czasie jedynie w dostawach towarowych zbóż (ponad połowa udziału) oraz trzody chlewnej (25% skupu w 1979 r.). Wyższa była również produkcja towarowa przypadająca na hektar powierzchni, ale warto w tym miejscu zauważyć, że indywidualne gospodarstwa specjalistyczne, mimo że dysponowały przeciętnie znacznie mniejszym

¹⁴ APR, WRN, sygn. 129, *Protokoły...*, k. 320; sygn. 133, *Protokoły z posiedzeń Prezydium WRN 1979*, k. 30; *Referat wygłoszony przez wojewodę rzeszowskiego Bolesława Reka*, [w:] *Zadania rolnictwa...*, s. 20; (jen), *Dorobek i zadania RSP w woj. rzeszowskim*, „Nowiny” 1980/122, s. 2.

¹⁵ APR, WRN, sygn. 129, *Protokoły...*, k. 320; RSWR 1980, s. 200; J. Niebudek, *Zespołowe Gospodarstwa Rolne SKR ba prostej*, „Nowiny” 1980/69, s. 4; obliczenia własne.

arealem gruntów, dorównywały pod tym względem wynikom uzyskiwanym przez sektor uspołeczniony¹⁶.

3. REORIENTACJA POLITYKI ROLNEJ W OKRESIE KRYZYSU

Załamanie realizowanego w Polsce po II wojnie światowej modelu gospodarki centralnie planowanej szybko znalazło swoje odzwierciedlenie w polityce rolnej. Nie inaczej stało się w województwie rzeszowskim, gdzie problemy wciąż niedoinwestowanego rolnictwa (niedobory w zakresie melioracji, niski poziom nawożenia, brak maszyn rolniczych itp.) tylko przyspieszyły nadejście kryzysu. Co znamienne, to właśnie w produkcji rolnej od lat kumulujące się problemy najszybciej ujrzały światło dzienne, gdyż już w 1979 r. w rolnictwie nie tylko nie wykonano planu rzeczowego produkcji, ale nastąpił również spadek wytwórczości roślinnej. W obliczu narastających trudności paszowych musiało to przynieść negatywne skutki w pozostałych działach produkcji żywnościowej. Ostatecznie efektem załamania przełomu dekad stał się spadek produkcji roślinnej do poziomu niższego od notowanego w 1975 r., natomiast rozmiary produkcji zwierzęcej (w latach 1975–1979 wzrosła o 10%), po niewielkim jeszcze spadku w roku 1980, w 1981 r. zmniejszyły się aż o 1/4¹⁷.

Tradycyjnie już w systemie realnego socjalizmu kryzys i jawne niepowodzenie dotychczas forsowanego modelu rozwoju przyniosły szansę na racjonalizację polityki rolnej. „Nową” politykę rolną warunkowały w latach osiemdziesiątych przede wszystkim dwa czynniki. Pierwszym było ograniczenie możliwości inwestycyjnych, na których wszak opierała się wcześniej ekspansja sektora uspołecznionego w rolnictwie, natomiast w celu ratowania sytuacji zaopatrzeniowej drugim priorytetem władz stał się, jak zawsze zresztą w okresach „przejściowych” trudności, daleko idący kompromis z sektorem prywatnym.

Zauważalne stało się to zarówno w sferze deklaratywnej, jak i w praktyce ukierunkowanych na rolnictwo działań. Symptomatyczne być musi w tym względzie stanowisko Prezydium WRN w Rzeszowie z 13 lutego 1981 r. zalecające prezydiom rad narodowych niższego szczebla kontrolę pełnego i racjonalnego zagospodarowania ziemi w województwie. Co więcej, zalecenie uzupełnione zostało tezą z zasady sprzeczną z obowiązującymi jeszcze do niedawna koncepcjami. W oficjalnym dokumencie nie tylko zapisano bowiem, że „ziemia jest dobrem ogólnonarodowym” i „zmierzać należy do pilnej poprawy jej wykorzystania”, ale również należało, zdaniem rządzących województwem, „**zapewnić szybkie przejmowanie przez najlepszych rolników tych gruntów, których uprawa w jednostkach uspołecznionych nie jest gospodarczo uzasadniona**” (podkreślenie – P.G.)¹⁸.

¹⁶ RSWR 1980, s. 218–219; *Sprawozdanie statystyczne z wykonania planu oraz o sytuacji gospodarczej województwa rzeszowskiego za rok 1978*, Rzeszów 1980, s. 102–103; (e), *Sesja WRN w Rzeszowie*, „Nowiny” 1979/73, s. 1.

¹⁷ P. Grata, *Przemiany w rolnictwie...*, s. 182–183; jeszcze w styczniu 1979 r. sekretarz KW PZPR w Rzeszowie, Tadeusz Głowaty, optymistycznie zapowiadał, że mimo pewnego obniżenia nakładów (o 2% przy dziesięcioprocentowym ich zmniejszeniu w skali kraju) w roku tym nastąpi dalszy dynamiczny rozwój gospodarki województwa, a w rolnictwie znajdować się miały łatwe do wykorzystania rezerwy, por. APR, WRN, sygn. 202, *Komisja Rozwoju Gospodarczego i Zagospodarowania Przestrzennego WRN 1979*, k. 4.

¹⁸ APR, WRN, sygn. 136, *Protokoły z posiedzeń Prezydium WRN 1981*, k. 75.

To jedno zdanie nie tylko wskazywało na nowy trend w polityce rolnej władz, ale stawiało również pod znakiem zapytania całość rozwiązań dotychczas w niej preferowanych. Rzecz jasna nie do końca tak było, ale dostrzeżenie popełnianych błędów przyniosło realne zmiany w prowadzonej polityce. Tym bardziej że forsowany wcześniej i polegający na ekspansji rolnictwa uspołecznionego model rozwoju częściowo oparty był na pewnej statystycznej fikcji. Nie tylko bowiem nie udawało się uzyskać w sektorze uspołecznionym, poza PGR, lepszych niż w gospodarce prywatnej wyników produkcyjnych. Wiele z rozbudowywanych tak dużym nakładem sił i środków podmiotów uspołecznionych funkcjonowało wadliwie, inwestycje lokowano niezgodnie z założeniami (na przykład w SKR często inwestowano w rozwój bazy lokalowo-biurowej), część przekazywanej im ziemi zaś pozostawała wyłączona z produkcji rolnej. Najlepszym tego przykładem były gospodarstwa związane ze spółdzielniami kółek rolniczych, gdzie dotyczyło to średnio 10% areалу, ale były i takie SKR (Czermin, Mielec, Świlcza), w których nie użytkowano aż połowy posiadanego areálu¹⁹.

Wraz z załamaniem produkcji żywnościowej nastąpiło pewne przeorientowanie priorytetów w polityce gospodarczej państwa, a co za tym idzie – władz województwa. Nakłady na rolnictwo od początku lat osiemdziesiątych zaczynały zwiększać swój udział w strukturze wydatków inwestycyjnych w województwie, co znalazło potwierdzenie w Narodowym Planie Społeczno-Gospodarczym realizowanym w latach 1983–1985. W wyniku nowych założeń, nastawionych na wyżywienie społeczeństwa i rozwój „kompleksu rolniczo-przetwórczego”, już od roku 1982 nastąpiło wyraźne przesunięcie w strukturze wydatkowanych środków, wyrażające się nie tylko zmniejszeniem udziału inwestycji w przemyśle do poziomu poniżej 30% ogółu nakładów, ale i podniesieniem wydatków na rolnictwo do około 20% całości inwestycji w województwie. Tendencja wzrostowa nie okazała się jednak trwała i już pod koniec realizacji planu na lata 1983–1985, następował stopniowy odwrót od podjętych na początku dekady działań prokonsumpcyjnych. Nakłady inwestycyjne na przemysł znowu zaczęły rosnać, wydatki na rolnictwo zaś stopniowo zmniejszano, zarówno pod względem wartości w cenach stałych, jak i udziału w całości nakładów. W 1985 r. objęły one wprawdzie jeszcze poziom 18,5% całości środków inwestycyjnych w województwie, jednak w 1989 r. na ten sektor gospodarki przeznaczono już tylko zaledwie 14,5% nakładów²⁰.

Ze zmianami w strukturze wydatków inwestycyjnych zachodziły widoczne przesunięcia w nakładach przeznaczanych na rozwój rolnictwa. Załamanie się dotychczasowego, opartego na wspieraniu sektora uspołecznionego modelu rozwoju doprowadziło na początku lat osiemdziesiątych do zmian w polityce rolnej, polegających

¹⁹ APR, WRN, sygn. 204, *Komisja Rozwoju Gospodarczego i Zagospodarowania Przestrzennego WRN 1981*, k. 176–178; w przygotowanym w 1981 r. sprawozdaniu rzeszowskiej Delegatury NIK z wykonania planu społeczno-gospodarczego i budżetu województwa podnoszono również niezgodny z jakimikolwiek zasadami racjonalności w gospodarowaniu sposób inwestowania w infrastrukturę hodowlaną, np. w Jelnej koło Leżajska wybudowano fermę hodowlaną na 6 tys. stanowisk przy posiadanym areale zaledwie 63 ha, podczas gdy zdaniem kontrolerów do takiej hodowli niezbędne byłoby użytkowanie około 700 ha.

²⁰ *Podstawowe dane...*, s. 9; RSWR 1980, s. 164; 1984, s. 190–192; 1990, s. 213; 1993, s. 28–29; 196–197; Z. Landau, P. Tanewski, *Polityka gospodarcza i społeczna*, [w:] *Historia gospodarcza...*, s. 101–103. Czasowy wzrost udziału rolnictwa w nakładach inwestycyjnych województwa odbywał się w warunkach trwałego zmniejszenia poziomu wydatków globalnych, które w większości lat dekady kształtowały się na poziomie niespełna 90% rozmiarów nakładów z roku 1979.

między innymi na zwiększaniu środków przeznaczanych na sektor prywatny. Jego udział w strukturze nakładów ponownie przekroczył 50%, w latach 1982–1983 zaś wyniósł nawet 56%, a więc stał się równy temu z 1975 roku. Mimo generalnie korzystnych skutków tych zmian wskazane odejście od postawionych na początku dekady priorytetów sprawiło, że od 1986 r. w strukturze nakładów na rolnictwo ponownie przeważać zaczął, mimo postępującego spadku jego znaczenia w produkcji rolnej, sektor uspołeczniony, który w II połowie lat osiemdziesiątych przejmował ponad połowę (51–53%) środków kierowanych do tego sektora gospodarki²¹.

Załamanie możliwości finansowania na dotychczasowym poziomie rozwoju sektora uspołecznionego w rolnictwie widoczne stało się również w sposobie gospodarowania ziemią w województwie. O ile bowiem w II połowie lat siedemdziesiątych władze kładły duży nacisk na przejmowanie przez PFZ gruntów od rolników indywidualnych i przekazywanie ich w dużej mierze spółdzielniom bądź ZGR, to w nowych warunkach nie tylko znacząco zmniejszyły się ilości przejmowanej rocznie ziemi (zaledwie kilkaset hektarów przy kilku tys. ha w poprzednim okresie), ale również niewielkie były rozmiary dokonywanych nadziałów. Co więcej, w pierwszych latach dekady następował proces odwrotny od zachodzącego w II połowie lat siedemdziesiątych, gdyż część gruntów przekazanych wcześniej rolniczym spółdzielniom produkcyjnym oraz zespołowym gospodarstwom rolnym „wracała” do zasobu PFZ, a stamtąd trafiały one do rolników indywidualnych. Mimo że proces przekazywania gruntów w ręce prywatne nie przebiegał bezproblemowo (jego przebieg utrudniała inercja aparatu gminnego zauważalna nawet przez władze województwa), w I połowie lat osiemdziesiątych stopniowo zmniejszały się zasoby znajdujące się w posiadaniu PFZ. Skutkiem zachodzących zmian w gospodarce ziemią stał się ponowny wzrost udziału sektora prywatnego w strukturze użytkowania gruntów w województwie. Podczas gdy w roku 1980 w jego rękach znajdowało się 91,7% użytków rolnych, to pięć lat później wskaźnik ten wzrósł do 94% i na podobnym poziomie utrzymał się do końca dekady²².

Przesunięcia w strukturze użytkowania ziemi były przede wszystkim efektem destrukcyjnych procesów zachodzących w sektorze uspołecznionym. O ile sytuacja w trwale umocowanych w gospodarce województwa państwowych gospodarstwach rolnych nie ulegała znaczącym zmianom, a nawet z czasem zaczęły się one wzmacniać obszarowo, to w nowych warunkach ekonomicznych szybko okazało się, że wiele z tworzonych na fali entuzjazmu polityki rolnej II połowy lat siedemdziesiątych podmiotów nie było w stanie nadal funkcjonować w dotychczasowym kształcie. Proces likwidacji dotknął część tak obficie wcześniej dotowanych rolniczych spółdzielni produkcyjnych.

²¹ RSWR 1980, s. 164; 1984, s. 190–192; 1990, s. 213; P. Grata, *Podstawowe priorytety...*, s. 31–32.

²² APR, WRN, sygn. 136, *Protokoły...*, k. 75; sygn. 138, *Protokoły z posiedzeń Prezydium WRN 1983*, k. 256; sygn. 154, *Protokoły z posiedzeń Prezydium WRN 1989*, k. 68; sygn. 204, *Komisja Rozwoju Gospodarczego...*, k. 176; sygn. 208, *Komisja Rozwoju Społeczno-Gospodarczego i Gospodarki Finansowej WRN 1985*, k. 284; sygn. 211, *Komisja Rozwoju Społeczno-Gospodarczego...*, k. 103; RSWR 1993, s. 234–235; 1996, s. 209; obliczenia własne. Proces restytucji stanu posiadania sektora prywatnego został zahamowany w połowie dekady, kiedy wraz z pogarszaniem się warunków prowadzenia produkcji rolnej zaczęło brakować chętnych na oferowane przez Państwowy Fundusz Ziemi grunty (z reguły były zresztą niskiej jakości). Zwiększała się za to ponownie powierzchnia użytków źle lub niedostatecznie zagospodarowanych, a pod koniec dekady wyraźnie więcej było chętnych do przekazywania ziemi niż do jej zagospodarowania.

Ich liczba zmniejszyła się na początku lat osiemdziesiątych o około 1/3 i ustabilizowała się w połowie dekady na poziomie 30 podmiotów, gospodarujących na 4,7 tys. ha. Redukcja powierzchni gruntów była zatem większa niż w wypadku spadku liczby spółdzielni, a u źródeł tego zjawiska stało zarówno wycofywanie się z RSP części członków, jak i oddawanie przez osłabione spółdzielnie ziemi rolnikom indywidualnym (od połowy dekady spółdzielnie posiadały 4,3 tys. ha użytków rolnych, czyli 1,5% ich całości w województwie)²³.

Jeszcze bardziej gwałtowne były procesy zachodzące w tworzonych wcześniej przy SKR zespołowych gospodarstwach rolnych, które w warunkach załamania rynku paszowego utraciły *de facto* rację dalszego istnienia (choć jeszcze w 1980 r. PFZ nadal przekazywał ziemię spółdzielniom kółek rolniczych). Duża część rozbudowanej w II połowie lat siedemdziesiątych infrastruktury hodowlanej pozostała bowiem w nowej sytuacji nieobsadzona, a przyspieszenie likwidacji ZGR przyniosła w marcu 1981 r. decyzja Krajowego Zjazdu Delegatów Kółek Rolniczych o przekazywaniu gruntów rolnikom indywidualnym, spółdzielniom i innym podmiotom. W jej wyniku doszło do szybkiej likwidacji większości tego typu gospodarstw (w 1983 r. pozostało ich już tylko 6, w połowie dekady w posiadaniu SKR znajdowało się zaledwie 300 ha ziemi), a znaczącą część ziemi i majątku po ZGR, mimo żywiołowych procesów parcelacyjnych zainicjowanych jeszcze w 1981 r., przejęły państwowe gospodarstwa rolne (spółdzielnie kółek rolniczych powróciły w działalności do świadczenia usług rolnikom indywidualnym)²⁴.

Brak konsekwencji we wprowadzaniu głębszych zmian w polityce rolnej, a nawet odejście już po kilku latach od wyraźnie zaznaczających się na początku nowej dekady preferencji dla rolnictwa indywidualnego przy trwałym ograniczeniu dostaw nawozów sztucznych, pasz, maszyn i innych środków produkcji oraz notowany w kolejnych latach spadek wysokości nakładów na rolnictwo (w 1989 r. były one w województwie o 16% niższe niż w 1980 r.) to podstawowe czynniki, które uniemożliwiały zwiększenie efektywności rolnictwa zarówno w skali całego kraju, jak i w województwie rzeszowskim. Mimo zatem szybkiej poprawy w tym zakresie, jaka nastąpiła w latach 1981 (wzrost produkcji roślinnej o 40% w stosunku do roku 1980) oraz 1982 (wyraźny wzrost produkcji mięsa w porównaniu z rokiem 1981), później było już znacznie gorzej pod względem dynamiki produkcji rolnej. W efekcie wskutek wciąż utrzymujących się ograniczeń strukturalnych do końca lat osiemdziesiątych nie udało się osiągnąć w województwie poziomu hodowli z roku 1980, a nieco tylko lepiej było w przypadku wytwórczości roślinnej (w 1986 r. odtworzono jej liczoną w cenach stałych poziom z roku 1976)²⁵.

²³ „Nowiny” 1981/72, s. 1; (hp), *Pozytywna ocena rzeszowskich RSP*, „Nowiny” 1985/171, s. 1; (e), *Przedsiębiorczość w twardym gorsecie*, „Nowiny” 1987/300, s. 3.

²⁴ APR, WRN, sygn. 136, *Protokoły...*, k. 82; „Nowiny” 1981/72, s. 1; (e), *Kółka rolnicze ważnym ogniwem życia społeczno-gospodarczego wsi*, „Nowiny” 1981/11, s. 1; K. Szeliga, *Zamknięta karta*, „Nowiny” 1986/72, s. 4; P. Grata, *Przemiany w rolnictwie...*, s. 179–180; skutkiem przejmowania ziemi z innych podmiotów sektora uspołecznionego stał się w latach osiemdziesiątych wzrost zasobów znajdujących się we władaniu państwowych gospodarstw rolnych, które w 1988 r. posiadały już blisko 12 tys. ha, obejmując w ten sposób ponad 4% areалу użytków rolnych w województwie.

²⁵ APR, WRN, sygn. 138, *Protokoły...*, k. 256; sygn. 205, *Komisja Rozwoju Gospodarczego i Zagospodarowania Przestrzennego WRN 1982*, k. 110; sygn. 210, *Komisja Rozwoju Społeczno-*

Oczywiście nie we wszystkich aspektach produkcji rolnej ostatnie piętnastolecie Polski Ludowej przyniosło w województwie regres bądź stagnację. Nawet jednak w przypadkach, gdy uzyskiwane wyniki wskazywały na dokonujący się postęp, ich porównanie ze wskaźnikami ogólnopolskimi musiało świadczyć o wciąż zacofanym charakterze rolnictwa w województwie. O 1/3 mniejsze niż w skali kraju zużycie nawozów sztucznych, przeciętnie niższe o około 10% plony z hektara, wreszcie o ponad 30% mniejsza obsada trzody chlewnej na 100 ha użytków rolnych czy też znacznie niższe, nawet kilkukrotnie w wypadku wytwórczości roślinnej, wskaźniki produkcji towarowej nie tylko dowodziły prawdziwości tak postawionej tezy, ale także musiały również świadczyć o niepowodzeniu polityki rolnej prowadzonej w tym czasie w województwie²⁶.

4. PODSUMOWANIE

Polityka rolna prowadzona w województwie rzeszowskim w ostatnim piętnastolecu Polski Ludowej była w tym względzie w dużej mierze zgodna z tendencjami ogólnopolskimi, co nie wyklucza jednak próby jej prezentacji, interpretacji i oceny w wymiarze lokalnym. Podsumowując, należy stwierdzić, że polityka ta była w województwie rzeszowskim w omawianym okresie, nawet w latach kryzysu lat osiemdziesiątych, nadal silnie obciążona brzemieniem ideologicznych obciążeń i ograniczeń. W II połowie lat siedemdziesiątych ich skutkiem był niespotykany wcześniej na taką skalę (z wyjątkiem kolektywizacji okresu stalinizmu) ekstensywny i pozbawiony ekonomicznych podstaw rozwój sektora uspołecznionego w rolnictwie województwa, w następnej dekadzie natomiast nieprzekraczalne – jak się okazało – ramy „gospodarki socjalistycznej” wciąż nie pozwalały na trwałe i zasadnicze przeorientowanie polityki prowadzonej względem rolnictwa.

I mimo że w warunkach ówczesnego województwa rzeszowskiego to sektor prywatny zdecydowanie dominował w strukturze posiadania ziemi, wytwórczości rolnej, a nawet produkcji towarowej, to w całym omawianym okresie z wyraźnie widocznych preferencji w polityce rolnej korzystały „słuszne” politycznie podmioty gospodarki uspołecznionej. Priorytet zaopatrzenia rynku wymuszał wprawdzie ustępstwa na rzecz rolnictwa indywidualnego: w latach siedemdziesiątych wyrażające się wsparciem rozwoju gospodarstw specjalistycznych, w następnej dekadzie zaś pewnymi przesunięciami w strukturze wydatkowania środków inwestycyjnych czy też przydziałów środków produkcji. W dłuższej perspektywie jednak polityka rolna wracała na utarte przez poprzednie dziesięciolecia tory, a bardziej przyjazny, zwłaszcza w warstwie deklaratywnej, stosunek do sektora prywatnego nie znajdował ze względów doktrynalnych przełożenia na realne zmiany w podejściu do problemów rolnictwa w

Gospodarczego i Gospodarki Finansowej 1987, k. 180; sygn. 211, *Komisja Rozwoju Społeczno-Gospodarczego...*, k. 103; RSWR 1984, s. 191; 1993, s. 28–31; 196–197; I. Kostrowicka, *Rolnictwo...*, s. 136–137. W skali kraju nakłady inwestycyjne na rolnictwo spadły w 1989 r. w porównaniu z 1980 r. o 21,8%, czyli nawet więcej niż w województwie rzeszowskim.

²⁶ RS 1996, s. LXII–LXIII; RSWR 1993, s. 30–31; obliczenia własne; szerzej zob. P. Grata, *Przemiany w rolnictwie...*, s. 181–187. Jedynym ważnym wyjątkiem od wskazanej tendencji była upowszechniona w drobnych gospodarstwach indywidualnych hodowla bydła i ściśle związana z nią produkcja mleka – w obu tych obszarach województwo rzeszowskie wypadło powyżej przeciętnej krajowej, chociaż również w latach 1975–1989 doszło pod tym względem raczej do regresu niż rozwoju (z czasem wyniki osiągnięte w województwie w coraz mniejszym stopniu różniły się od wskaźników ogólnopolskich).

województwie. Nie pozwalał również na oczekiwany postęp w wytwórczości rolnej, a osiągnięte w ostatecznym rozrachunku w omawianym okresie wyniki dowodziły czegoś odwrotnego, stanowiąc kolejne potwierdzenie trwałej niewydolności ekonomicznej systemu i ściśle z nim związanej polityki rolnej.

LITERATURA

- [1] Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Wojewódzka Rada Narodowa w Rzeszowie 1973–1990, sygn. 129, 132, 133, 135, 136, 138, 154, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 208, 210, 211.
- [2] *Dochód narodowy Polski według województw w 1986 r.*, Warszawa 1989.
- [3] (e), *Kółka rolnicze ważnym ogniwem życia społeczno-gospodarczego wsi*, „Nowiny” 1981/11.
- [4] (e), *Przedsiębiorczość w twardym gorsecie*, „Nowiny” 1987/300.
- [5] (e), *Sesja WRN w Rzeszowie*, „Nowiny” 1979/73.
- [6] edwi, *Przedstawiamy województwa: Rzeszowskie*, „Nowiny” 1975/131.
- [7] Friszke A., *Polska Gierka*, Warszawa 1995.
- [8] Grata P., *Podstawowe priorytety polityki gospodarczej władz województwa rzeszowskiego w latach 1975–1989*, „Polityka i Społeczeństwo” 2006/3.
- [9] Grata P., *Przemiany w rolnictwie województwa rzeszowskiego w latach 1975–1989*, [w:] *Szkice z dziejów Polski południowo-wschodniej i Europy XIX i XX wieku*, red. A. Bonusiak, E. Czop, J. Kuzicki, Przemysł 2005.
- [10] *Historia gospodarcza Polski (1939–1989)*, red. J. Kaliński, Warszawa 1996.
- [11] (hp), *Pozytywna ocena rzeszowskich RSP*, „Nowiny” 1985/171.
- [12] (jen), *Dorobek i zadania RSP w woj. rzeszowskim*, „Nowiny” 1980/122.
- [13] K. S., *Udogodnienia dla gospodarstw zespołowych*, „Nowiny” 1976/114.
- [14] Kaliński J., *Gospodarka w PRL*, Warszawa 2012.
- [15] Kostrowicka I., *Rolnictwo*, [w:] *Historia gospodarcza Polski (1939–1989)*, red. J. Kaliński, Warszawa 1996.
- [16] Landau Z., Tanewski P., *Polityka gospodarcza i społeczna*, [w:] *Historia gospodarcza Polski (1939–1989)*, red. J. Kaliński, Warszawa 1996.
- [17] „Mały Rocznik Statystyczny” 1971.
- [18] Niebudek J., *Zespołowe Gospodarstwa Rolne SKR ba prostej*, „Nowiny” 1980/69.
- [19] *Podstawowe dane statystyczne według miast i gmin za 1985 r.*, Rzeszów 1986.
- [20] *Program rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w województwie rzeszowskim do 1980 roku*, [w:] *Zadania rolnictwa i gospodarki żywnościowej województwa rzeszowskiego do 1980 roku*, Rzeszów 1978.
- [21] *Referat wygłoszony przez wojewodę rzeszowskiego Bolesława Reka*, [w:] *Zadania rolnictwa i gospodarki żywnościowej województwa rzeszowskiego do 1980 roku*, Rzeszów 1978.
- [22] *Rocznik Statystyczny GUS 1996*.
- [23] *Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego 1980, 1984, 1990, 1993, 1996*.
- [24] Roszkowski W., *Najnowsza historia Polski 1945–1980*, Warszawa 2003.

- [25] *Sprawozdanie statystyczne z wykonania planu oraz o sytuacji gospodarczej województwa rzeszowskiego za rok 1978*, Rzeszów 1980.
- [26] Szeliga K., *Zamknięta karta*, „Nowiny” 1986/72.
- [27] Woś A., *Rolnictwo i wyżywienie kraju*, [w:] *35 lat gospodarki Polski Ludowej*, red. K. Secomski, Warszawa 1979.
- [28] *Wystąpienie członka Biura Politycznego KC PZPR wiceprezesa Rady Ministrów tow. Józefa Tejchmy*, [w:] *Zadania rolnictwa i gospodarki żywnościowej województwa rzeszowskiego do 1980 roku*, Rzeszów 1978.
- [29] *Zadania rolnictwa i gospodarki żywnościowej województwa rzeszowskiego do 1980 roku*, Rzeszów 1978.

THE FALL OF THE CONCEPT OF SOCIALIST AGRICULTURE IN POLAND ON THE EXAMPLE OF THE AGRICULTURAL POLICY IN THE RZESZOWSKIE VOIVODESHIP IN THE YEARS 1975–1989

The aim of this article is to present the principles, objectives, instruments and effects of the agricultural policy in the Rzeszowskie Voivodeship in the years 1975–1989 and an indication of basic trends in it. In the last fifteen years of the Polish People Republic the agricultural policy underwent major changes. In the second half of the seventies it was marked by the continuation of strong investment expansion and the development of the socialized sector in agriculture. During the crisis of the eighties there was a partial reorientation of it, the disappearance of ideological references and the shift towards pragmatism. The evolution of the agricultural policy can be illustrated by the example of the Rzeszowskie Voivodeship where all disadvantages of Polish agriculture were clearly visible. Although agriculture of the province was dominated by individual farms, throughout the period the agricultural policy was focused on supporting the entities socialized (in the second half of the 70s their share in the structure of land increased more three times). The changes in the eighties did not bring a visible reorientation of the priorities of the agricultural policy. The result of their implementation remained consistently low efficiency of the agriculture in the region. It was another proof of the inefficiency of the system of the socialist economy.

Keywords: agricultural policy, agriculture, socialist economy, the Rzeszowskie Voivodeship, economic crisis.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.19

Przesłano do redakcji: grudzień 2015

Przyjęto do druku: czerwiec 2016